

TM	G. XXXVI	Br. 1	Str. 321-333	Niš	januar - mart	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 330.8(091)(495.02):347.243

Originalan naučni rad
Priljeno: 09.06.2010.

Zoran Simonović
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Beograd

EKONOMSKA REALIZACIJA ZEMLJIŠNE SVOJINE PREMA VIZANTIJSKIM ZAKONIMA VII I VIII VEKA (EKLOGA I ZEMLJORADNIČKI ZAKON)*

Apstrakt

Period VII i VIII veka u istoriji ekonomije Vizantije predstavlja svojevrsnu tranziciju vizantijskih socijalnih struktura. Poljoprivredna proizvodnja u ovim novonastalim uslovima prelazi iz ruku bogatih zemljoposjednika u ruke malih samostalnih poljoprivrednih proizvođača. Dolazi do napuštanja poljoprivredne proizvodnje koja se zasnivala na radu robova i kolona. Ova po mnogo čemu osobena tranziciona kretanja bila su regulisana zakonima kao što su Ekloga i Zemljoradnički zakon. Iz ova dva zakona možemo da saznamo koje su bile mere i principi koji su vodili mnoge careve i njihove administracije u novonastalim prilikama po državu. U ovom periodu dolazi do usavršavanja starih i stvaranja novih instituta koji bi trebalo da odgovaraju trenutnoj situaciji. Najbolji primer za to je organizacije zemljišne svojine koja može da se sagleda kroz nekoliko instituta. To su pre svega zakupi poljoprivrednog zemljišta od kojih se na prvom mestu izdvaja emfiteuza koja je bila neka vrsta dugoročnog, otuđivog i naslednog zakupa zemlje, zatim slede napolica i mortit koji je predstavljao neku vrstu naturalne rente. Cilj ovog rada je da ispita upravo ove institute koji su vezani za ekonomsku realizaciju zemljišne svojine. U njemu se analizira regulativa koja je proizašla iz zakona kao što su Ekloga i Zemljoradnički zakon, ali se takođe analiziraju i neka rešenja koja su proizašla iz Justinijanove kodifikacije.

Ključne reči: Ekloga, Zemljoradnički zakon, emfiteuza, zakup poljoprivrednog zemljišta, napolica, naturalna renta

zoki@medianis.net

* Rad predstavlja deo rezultata istraživanja na projektu br. 149007D "Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj" finansiranog od strane MNZŽS.

UVOD

Proučavanje ekonomske realizacije zemljišne svojine¹ u vizantijskim zakonima kao što su Ekloga i Zemljoradnički zakon, jedan je od načina putem koga se možemo upoznati sa društveno – ekonomskim prilikama, koje su tada važile u državi. Vreme donošenja ovih zakona predstavljalo je jedno od najtežih razdoblja u istorije Vizantije. U literaturi ovaj period je poznat kao „vizantijski mračni srednji vek“. To je vreme kada je Carstvo usled političke krize i izloženosti neprestanom ratovanju na dva fronta izgubilo svoje posede u Siriji, Palestini, Egiptu, severnoj Africi, na većem delu Balkanskog poluostrva i u severnoj Italiji. Država je tokom celog VII i VIII veka bila prinuđena da se bori za svoj opstanak. Na dodatno pogoršavanje društvenih prilika u Carstvu uticalo je pojavljivanje ikonoboračkog pokreta. Zbog unutrašnjih borbi izazvanih ovim pokretom u narednih sto godina država se pretvorila u pozornicu krvavih i žestokih sukoba.

Razvoj države, postepena feudalizacija i preovladavanje grčkog govornog jezika, doveli su do prilagođavanja Justinijanove kodifikacije novonastaloj situaciji. Upravo ova dva zakona nastala su kao rezultat tih novih promena, koje su dovele do prilagođavanja ne samo zakona nego i društveno - ekonomskih odnosa u Vizantiji. U našim daljim izlaganjima daćemo kratke osvrtne na oba ova zakona. Institute ekonomske realizacije zemljišne svojine sa druge strane ćemo detaljnije analizirati.

EKLOGA

Ekloge ton nomon (izbor iz zakona) predstavlja jedan od najznačajnijih pravnih spomenika Vizantije koji je nastao u razdoblju od VII do VIII veka. Ovaj zakon donet je za vreme vladavine careva Lava III i Konstantina V ili 726. ili 741. godine. Precizno datiranje ovog zakona je sporno. Prvi od autora koji se opredelio za 726. godinu kao godinu nastanka Ekloge je Vasilevski. Ostrogorski je prihvatio da je Ekloga doneta najverovatnije 726. godine. On ističe tvrdnju da u zakonu nema nikakvih pisanih tragova o ikonoborstvu (Острогорски 1969, 161-162). Za 726. godinu kao godinu nastanka Ekloge opredeljuje se i Margetić prema kome je nemoguće da je Ekloga doneta 741. godine jer se u zakonu daje puna zaštita manastirima a oni su tokom 741. godine bili izvrgnuti progonima (Маргетић 1980, 53). Burgman kao jedan od poslednjih autora koji se bavio problemima datiranja Ekloge tvrdi da je

¹ Pojam „Ekonomska realizacija zemljišne svojine« srećemo kod agrarnih ekonomista. „Zemljišna renta je dakle oblik u kome se zemljišna svojina ekonomski realizuje, oplođuje vrednost“. Pored rente, taj pojam uključuje i druge prihode od zemlje po osnovu zemljišne svojine. (Marković i Simonović, 1973, 71-74)

Ekloga doneta upravo 741. godine. On ističe sledeće:

„...Nasuprot naprednih stavova za 726. godinu kao godinu nastanka Ekloge, stoji pogrešno mišljenje nastalo povratkom ikonoklasičara i antimonastičara. Osnovna premisa da je Ekloga nastala posle „zvaničnog progona“ klase ikonopoklonika postaje sumnjiva. Ona se čini veoma totalitarnom i potcenjuje pragmatizam Isavrijanaca (Sirijaca) za koje je baš sastavljanje Ekloge poslužilo kao upečatljiv primer. Povrh toga, to znači da Ekloga ni u dispozitivu, ni u celini, ali u protokolarnom delu indicira elemente koji apsolutno sadrže tragove ikonoklasične teologije...“ On na kraju zaključuje: „...Sva mišljenja o datiranju u celini imaju nesigurnu naučnu podlogu pa se smatraju pomoćnim argumentima i dovode u pitanje način korišćen za dobijanje rezultata...“ (Burgmann 1983, 10-12).

I kasniji autori poput Angelike Laoiou i Sesila Morisona zadržavaju stav da je Ekloga doneta 741. godine. (Laiou i Morrisson 2007, 44).

Zakon u svojoj osnovi sadrži tri bitna elementa. Prvo je Justinijanovo pravo prilagođeno novonastalim okolnostima, drugo je kanonsko pravo koje autori ističu u preambuli zakona i na kraju, treće su elementi običajnog prava koje se formiralo u Vizantiji tokom VII veka. Careva želja je bila da objavljivanjem Ekloge zavede red u sudstvu. U uvodu zakona se kaže: „One, koji su postavljeni da primenjuju zakon, mi ubeđujemo da se uzdržavaju od svih mogućih ljudskih strasti...“ (Кандић 1992, 161) Car upozorava sudije da poštuju zakon ali isto tako želi da iskoreni neke navike sudija koje mogu da utiču na pravično suđenje:

„Oni u čiju dušu ranije nije uneta istinska pravičnost, koji su podložni podmićivanju novcem ili su blagonakloni prijateljima, ili se svete zbog lošeg odnosa prema sebi ili se boje (tuđe) moći, svi takvi ne mogu činiti pravilno suđenje...“ (Кандић 1992, 161).

Prema mišljenju Avramovića sama struktura Ekloge je originalna i nije preuzeta ni iz jednog ranijeg uzora. Lav III nije želeo da sprovede celokupnu reformu već samo modifikaciju Justinijanove pravne tradicije i to u najvažnijim segmentima svakodnevnog pravnog – ekonomsko života. (Аврамовић 2000, 253). Ekloga predstavlja kratak izbor zakonskih tekstova koji su sadržani u 18 glava (titula ili titulusa). Od tog broja prvih 16 glava posvećeno je građanskom pravu (bračno, nasledno, statusno, obligaciono, stvarno), preposlednja glava govori o krivičnom pravu, a poslednja o deobi ratnog plena. Ekonomska realizacija zemljišne svojine u ovom zakonu je regulisana u glavama XII koja je posvećena emfiteuzi i XIII koja sagledava ugovor zakupa poljoprivrednog zemljišta.

O trajnom i ograničenom zakupu ili o emfiteuzi

Emfiteuza² je institut pravno – ekonomskih odnosa, koji se pojavio i razvio u V veku u Vizantiji. Emfiteuza predstavlja vrstu dugoročnog, otuđivog i naslednog zakupa zemlje koja je predviđena za obrađivanje. Predmet emfiteuze bila su zemljišta koja je tek trebalo obraditi, a koja su se nalazila u sastavu imperatorskih saltusa³. Emfiteuta ili zakupac neobrađenih zemljišnih parcela bio je za izvesno vreme oslobođen plaćanja zakupnine. (Пухан 1974, 246). Posle protoka vremena zakupac je plaćao zakupninu u novcu koja se zvala canon. Zakupac je snosio sve državne dažbine i imao stvarnopravnu zaštitu.

Rimski pravници su dugo vodili spor oko toga da li je emfiteuza zakup ili prodaja zemljišta. Ovaj spor je rešen za vreme vladavine Zenona koji je emfiteuzu proglasio za stvarno pravo posebne vrste.⁴ Justinijan je proširio emfiteuzu tako što ju je spojio sa ius in agro vectigali.⁵ Ovu novu ustanovu je takođe nazvao emfiteuza. Po Justinijanu emfiteuta (zakupac) gubi svoje pravo na zemlju (emfiteuzu) pre nego što ga ponudi sopstveniku zemljišta na otkup. (Стојчевић 1985, 180). Prema tome uvodi se pravo preče kupovine. Zakupac koji se nije koristio pravom preče kupovine imao je pravo da traži da mu emfiteuta isplati 2% od

² Nastala od reči emfiteuein što znači sadenje vinove loze i maslina.

³ Saltus je šuma, planina, klanac, pašnjak.

⁴ Konstitucija se nalazi u Justinijanovom Kodeksu. C 4, 66, 1. datirana 476-484. godine. Korišćeno izdanje: *Corpus iuris civilis, volumen secundum, Codex Iustinianus*, Paulus Kruger, Berolini, MCMVI (1906), 191. i u Justinijanovim Institucijama. I 3, 24, 3. Korišćeno izdanje: *Corpus iuris civilis, volumen primum, Institutiones*, Paulus Kruger, Berolini, MCMXXVIII (1928), 40. Prevedeni tekst institucije I 3, 24, 3 glasi:

„3. Tako u stvari gotovo je slična kupovina i prodaja, najam i iznajmljivanje, a u nekim slučajevima je to pitanje kojoj klasi od ove dve ugovor pripada. Kao primer može se uzeti ona zemlja koja se oduvek drži preko uživaoca, pod uslovom, kao što je rečeno, da se na taj način kao dug kirija plaća vlasniku, potomjem neće biti dozvoljeno da zadrži zemljište od odsutnog prvobitnog iznajmljivača, ili njegovih naslednika, ili bilo kog drugog kome on ili njegovi naslednici prenesu pravo da ih prodaju, daruju, u miraz daju, ili da se na bilo koji drugi način otuđe. Stariji pravници postavljaju pitanje, u kojima su neki od njih mislili da su ovo dve vrste ugovora i to jedna o iznajmljivanju, a druga o prodaji, prilikom donošenja Zenonovog Zakona, određeno je da je to ugovor o emfiteuzi, kako je nazivaju, a to je ugovor posebne prirode, i ne bi trebalo da bude svrstan ni pod iznajmljivanje ni pod prodaju, ali bi uslove ugovora trebalo zasnovati na svakom konkretnom slučaju: tako da, ako između stranaka ništa nije dogovoreno, trebalo bi ih tačno upoznati šta je svojstveno samoj prirodi ugovora, a ako nisu izričito saglasni na rizik čija bi zemlja trebalo da bude, u slučaju potpunog uništenje trebalo bi da bude na vlasniku, a ne na zakupcu, i to u slučaju ako je povreda bila tek delimična. I ta pravila smo usvojili u našem zakonodavstvu.”

⁵ Jus in agro vectigali predstavlja trajno pravo na iskorišćavanju tuđeg zemljišta, namenjenog poljoprivrednoj proizvodnji.

postignute cene. Prelaskom na naturalnu privredu, zakupnina se isplaćivala u naturi. Prava emfiteute su se gasila u periodu od tri uzastopne godine, pod uslovom da zakupac nije isplatio zakupninu ili nije izvršio poreske obaveze. (Пухан 1974, 247). Neposredni proizvođači u postklasičnom periodu nisu više dolazili u dodir sa vlasnicima latifundija i saltusa. Velike posede latifundija i saltusa uzimali su u zakup bogati zakupci, koji su ih potom davali u podzakup malim zakupcima. Direktna posledica ovakvog postupanja je bila povećanje cene zakupnine. Povećanje zakupnina dovodilo je do čestih buna malih zakupaca, to je sa druge strane dovodilo do čestih intervencija careva u odnose vezane za zakup zemljišta.

Poseban značaj za razvoj instituta emfiteuze imaju razne crkvene institucije. Crkve i manastiri u ovom periodu postaju veliki veleposednici koji su bili zainteresovani da sa samostalnim poljoprivrednim proizvođačima zaključuju ugovore o emfiteuzi. Na ovaj način stvarala se realna opasnost da crkva izgubi putem emfiteuza dobar deo vlasništva na svojoj zemlji. Razloge za ovaj stav treba tražiti u praksi koja je počela da se primenjuje od V veka kada ne samo car već i bogati vlasnici latifundija i saltusa putem ugovora o emfiteuzi predaju na korišćenje velike zemljišne površine samostalnim poljoprivrednim proizvođačima. Vlasništvo nad ovom zemljom u načelu je i dalje bilo na dosadašnjem vlasniku, zemljoposjedniku, ali prava emfiteuta su prema ovoj vrsti ugovora bila toliko velika da se njihovo pravo često prihvatilo kao neki oblik vlasništva. Država je iz tog razloga bila zainteresovana da na svaki način spreči ovu pojavu. Justinijan je nekoliko svojih novela posvetio pitanju emfiteuza koje su vezane za crkvene zemljoposede.⁶

Emfiteuza je u Eklogi zadržala svoja obeležja koja potiču iz Justinijanove kodifikacije. Nema bitnih razlika između emfiteuze po Justinijanovom pravu i po Eklogi. Ipak u Eklogi postoji jedna odredba koja ne postoji ni u Justinijanovom pravu ni u kasnijim vizantijskim zakonima (Prohironu, Vasilikama itd.) (Маргетих 1980, 58-59). Ekloga (XII, 6) zabranjuje civilnim i vojnim funkcionerima kao i svim vojnicima uopšte da uzimaju zemljište u emfiteuzu i zakup i da se uopšte bave bilo kakvim lukrativnim poslovima u vezi sa nekretninama. Čini se da su ovom odredbom vizantijski carevi želeli da se odupru feudalizaciji društva. Ukoliko bi državnim funkcionerima bilo dozvoljeno da gomilaju velike zemljišne posede u svoje ruke, pojavljivala se realna opasnost da na takvim posedima državna vlast postane suvišna. Regulisanje zakonom zabrane civilnim i vojnim funkcionerima kao i svim vojnicima uopšte da uzimaju zemljište u emfiteuzu i zakup, navodi na zaključak da je

⁶ Novele se nalaze u Justinijanovim novelama i datirana su 7 (535g.), 55 (537g.), 120 (544g.) *Corpus iuris civilis, volumen tertium, Novellae Iustiniani*, recognovit, Rudolfus Schoel, Berolini, MCMLIX (1959), 7 (48-64), 55 (308-310), 120 (578-591).

najverovatnije ova pojava bila zastupljena u realnom životu jer inače ne bi ni bilo potrebe da se ona kodifikuje.

O ugovorima o zakupu

Ugovori o dugoročnom zakupu zemljišta pojavili su se u sistemu rimskog prava dosta kasno. Ekonomsko – društveni odnosi uslovlili su pojavu ovih ugovora tek sa odumiranjem klasične robovlasničke privrede i sa preorientacijom rimske zemljoradnje na obradu zemlje putem slobodnih zakupaca. Za regulisanje odnosa vlasnika zemljišta i slobodnog zakupca nije više bio dovoljan ugovor o kratkoročnom zakupu zemljišta zato što kratkoročni ugovori nisu davali dovoljno sigurnosti ni zakupcima ni vlasnicima zemljišta. Veliki posednik se nije sam bavio poljoprivredom, niti je upravljao svojim posedom; zadovoljavao se ubiranjem godišnje rente koju su zakupci bili obavezni da mu plaćaju.

Prema glavi (titulu) XIII Ekloge ugovor o zakupu ruine, zemljišta ili oranice je mogao biti ili pismeni ili usmeni i važio je 29 godina. Ovaj ugovor se podjednako odnosio i na državnu i na privatnu imovinu, kao i na crkvenu imovinu. (Papagianni, 2002, 1061). Na osnovu ovog ugovora zakupi su se isplaćivali na godišnjem nivou. (Burgmann, 1983, 213). Prestanak ugovora o zakupu nisu mogli da traže ni zakupodavac ni zakupac tokom cele godine. Prekid ugovora je bio jedino moguć ako su ga stranke izričito ugovorile. Još je car Zenon propisao da obe strane i zakupodavac i zakupac mogu, ako se nisu drugačije sporazumele, u toku prve godine zakupa da otkážu ugovor bez obrazloženja i naknade (*ius poenitendi*). (Стојчевих 1985, 270)

ZEMLJORADNIČKI ZAKON

Zemljoradnički zakon je nastao najverovatnije u periodu između VII i VIII veka. Precizno datiranje ovog zakona nije moguće. Autori na čijem se čelu nalazio Zaharije fon Ligental zakon datiraju u vreme vladavine Lava III Isavrijanca (717 – 741) i njegovog sina Konstantina V oko 740. godine. Ovi autori među kojima je i Ašburner uspostavljaju vezu Zemljoradničkog zakona sa Eklogom. (Васильев 2000, 330). Prema njima, zakon je pisan u stilu zakonodavnog rada pravnika koji su živeli i radili u vreme Isavrijske dinastije.

Grupa istaknutih vizantologa smatra da postoji sumnja da je originalni akt ovog zakonika ikad imao zvanični karakter. Prema njima, carska vlada uopšte nije ni donela ovaj zakon, jer u naslovu i preambuli zakona nema imena careva Isavrijske dinastije kao što je to praksa nalagala. (Pantazopoulos 1971, 632).

U poslednje vreme pojavljuju se mišljenja koja smatraju da Zemljoradnički zakon predstavlja zbirku odluka i presuda koje su donosili visoki funkcioneri sa sudskim ovlašćenjima. Ti državni zvaničnici bili su

solunski perfekti. Oni su bili u neposrednom kontaktu sa slovenskim stanovništvom koje je živelo u okolini Soluna i koje je potpalo pod vlast Carstva. (Маргетић 1982, 121).

Glavna karakteristika Zemljijskog zakona je pojava velikog broja slobodnih seljaka s pravom slobodnog kretanja. Mnogobrojne odredbe ovog zakona prilagođene su zaštiti prava seljaka vezanih za pokretnu i nepokretnu imovinu. Namena zakona nije imala za cilj da oslobodi seljake njihove obaveze prema zemlji. Postojanje slobodnih seljaka sa pravom kretanja određuje istorijsku vrednost zakona, jer svedoči da je u periodu kada je nastao, u Vizantijskom carstvu postojao sloj nezavisnih poljoprivrednika. Privredni život ovog perioda Carstva obeležavaju mala nezavisna seljačka imanja. (Острогорски 1969, 65-66). Seljaci na ovakvim imanjima nisu bili u potpunosti slobodni jer su morali da plaćaju poreze, odnosno nalazili su se u zavisnom odnosu prema državi. O pitanju slobodnih seljaka Maksimović ističe sledeće

„iako su izvori i u ovom domenu nedovoljni, prilično je sigurno da su ovakvi seljaci raspolagali vlastitom zemljom, kao i da su živeli u seoskim opštinama. Izvesna dobra (šume, livade, itd.) uživali su zajednički u okvirima opštine, kao što su i poreze plaćali zajednički prema podacima iz poreskih spiskova, u svakom slučaju najkasnije od VIII veka.“ (Максимовић 2001/2002, 29-30).

U našim daljim razmatranjima mi smo se opredelili da posvetimo pažnju ekonomskoj realizaciji zemljišne svojine koja je u Zakonu sagledana kroz institute napolice, zakupa i naturalne rente.

Napolica

Institut napolice je obrađen u nekoliko članova Zemljijskog zakona U članu 11. govori se o dve vrste napolice koje se razlikuju po tome da li je ugovoreno samo oranje ili oranje i setva. Prema prvoj vrsti napolice strane su se dogovorile prvo o uzoravanju zemljišta a podela se vršila kasnije. Praktično to je značilo da se prva vrsta napolica odnosila na to da je jedna strana davala zemlju, a druga rad na uzoravanju. Izorana zemlja se delila tako da svaka strana dobije polovinu obrađene površine, na kojoj može sama da seje i žanje. Prema drugoj vrsti napolice seljak ore, seje i žanje na celoj površini zemljišta, a rod se delio tako da svakome pripadne polovina. Naredni član 12. govori o problemu u kome može da se nađe neko ko je loše obradio njivu ili vinograd. Član 13. ističe da ako je neko obavio poslove oko oranja i setve nestručno, gubi svoj deo prihoda. (Медведев 1984, 101-102). U članu 14. regulisana je situacija u kojoj zemljijski radnik koji je uzeo njivu na napolicu od odsutnog vlasnika odustane od rada, u tom slučaju on daje nadoknadu u dvostrukoj količini plodova. Ukoliko je vlasnik zemlje prisutan prema članu 15, zemljijski radnik može na vreme odustati bez štetnih posledica za sebe. Specifičnost ovog člana ogleda se u činjenici da se primenom samog člana odustaje od principa klasičnog rimskog prava. Ipak, postoji jedna nedatirana

konstitucija iz V veka cara Zenona koja daje mogućnost zakupcu i zakupodavcu da odustanu od ugovora o zakupu za vreme jedne kalendarske godine.⁷ Identičnu formulaciju odustanka od ugovora o zakupu imamo i u Eklogi (glava (titul) XIII). Donošenje ove konstitucije u ovakvom obliku se objašnjava lošim stanjem socijalne i ekonomske bezbednosti u vreme Dominata. Margetić smatra da su postklasično i vizantijsko pravo odustali od nekih logičnih i pravnih posledica konsenzualnosti ugovora o zakupu prvenstveno iz praktičnih razloga. (Margetić, 1982, 97).

U članovima zakona koji se bave pitanjem napolice postoje terminološke razlike oko objašnjenja pojma «aporos» koji se u grčkom originalu pojavljuje u 11, 12, 13 članu. Lj. Kandić preko prevoda E. E. Lipšicove prevodi ovaj termin kao „siromašni seljak.“ (Kandić 1977, 154). Sama Lipšicova kaže da je u pitanju „bedni ili neimućni seljak.“ (Липшиц 1951, 104). I. P. Medvedev u svom prevodu koristi termin „osiromašeni seljak.“ (Медведев 1984, 102). U Ašburnerovom prevodu se takođe spominje „siromašan seljak“ od koga se njiva uzima u napolicu. L. Margetić izdvaja svoj stav i tvrdi da je u pitanju „nesposoban seljak“ koji je usled starosti ili bolesti prinuđen da daje svoju zemlju na obradu, jer će na taj način ipak izvući neku korist iz nje. (Margetić 1982, 97-98).

Najam ili zakup ili deoba zemlje

Prema članu 16. Zakona zemljoradnik može de uzme njivu ili vinograd na obradu. Prilikom sklapanja dogovora sa vlasnikom zemljoradnik je platio kaparu, i počeo je da obrađuje poljoprivredno zemljište, ali se iz nekog njemu poznatog razloga predomislio i napustio je radove. U tom slučaju zemljoradnik je u obavezi da vlasniku plati vrednost njive i da istu vrati vlasniku. Iz svega napred izloženog možemo da primetimo da je ovaj član Zakona prilično nejasan.

Autori koji su se bavili istraživanjima vezanim za ovaj član daju različita tumačenja. Ašburner smatra da je u pitanju običan najamni radnik koji je primio predujam za svoj najamni rad na tuđem polju. Pitanje kazne prema Ašburneru je utvrđeno u visini jednogodišnjeg roda. Posebno je nejasno Ašburnerovo tumačenje da najamni radnik može doći u situaciju trajnog ili privremenog sticanja zemlje na kojoj radi. Medvedev je mišljenja da je u pitanju klasičan oblik davanja zemlje seljaku pod arendu. (Медведев 1984, 152-153). Odnosno zemljoradnik je sa vlasnikom zemlje sklapao klasičan ugovor o zakupu zemljišta. I u ovom tumačenju nije objašnjena problematična formulacija koja se

⁷ Konstitucija se nalazi u Justinijanovom Kodeksu. C 4, 65, 34. Korišćeno izdanje: *Corpus iuris civilis, volumen secundum, Codex Iustinianus*, Paulus Kruger, Berolini, MCMVI, 190.

odnosi na „plaćanja vrednosti njive“. Drugi autori poput Zaharija fon Lingental su mišljenja da se radi o zakupcu koji nije vezan za zemlju. Takođe i u ovom tumačenju nije objašnjeno obaveza „plaćanja vrednosti njive“. Posebno je zanimljivo objašnjenje koje je dao Margetić. On član 16. povezuje sa članom 11. koji predviđa deobu zemlje nakon oranja, pa zemljoradnik seje na svojoj polovini zemlje, a vlasnik na onom delu koji mu je oranjem pripremio zemljoradnik. (Маргетич 1982, 98-99). U praksi to bi značilo da je obrada vinograda predstavljala sađenje vinograda, a kapara je predstavljala pomoć vlasnika zemlje tom poslu.⁸ Prema tome član 16. je predstavljao neku vrstu trajne deobe zemlje između vlasnika zemlje i zemljoradnika.

Mortit – desetak

Pitanju mortita odnosno desetka posvećeni su članovi 9. i 10. (Медведев 1984, 148-150). Mortit ili desetak predstavlja odnos u kome onaj koji obrađuje zemlju daje vlasniku zemlje desetinu od ukupnog priroda. Članom 9. reguliše se obaveza zemljoradnika da nesme bez znanja zemljodavca da žanje, u suprotnom tretiraće ga kao lopova i biće lišen svih svojih plodova. U narednom 10. članu se objašnjava koliki je deo udela, a koliki je deo desetka. Sam udeo iznosi devet snopova, a onaj jedan preostali snop pripada zemljodavcu. Ovaj jedan snop je u stvari predstavljao mortit ili desetak. Drugi deo člana 10. sadrži neku vrstu religiozne kletve kojom zakonodavac pokušava da obezbedi nesmetano sprovođenje ovog člana. Sama kletva glasi: „Onaj koji drugačije postupi neka bude proklet od boga“. (Кандић 1977, 154).

Znamo da je u vreme nastanka Zemljoradničkog zakona država bila ta koja je davala zemljoradniku zemlju na obradu i korišćenje. To znači da je seljak mortit plaćao caru, odnosno državi. Mortiti dakle predstavljaju zakupce zemlje. Stanojević smatra da „nema osnova za zaključak da su ovi zakupci bili u ličnoj zavisnosti od vlasnika, niti nas bilo šta u zakonu ovlašćuje na zaključak da su bili vezani za zemlju.“ (Станојевић 1967, 227-228).

Zaharija fon Lingental ističe da u slučaju mortita imamo pojavu gde seljak obrađuje sopstvenim sredstvima imanja crkava i manastira. Pretpostavku za ovo mišljenje Lingental zasniva na osnovu kazne koja se spominje u članu 10. a koja je po izrečenoj kletvi crkvena. Ašburner odbacuje mišljenje Lingentala i ističe da se značaj mortita ogleda u sledećem:

1. Mortit je dugotrajan odnos

⁸ Digesta 19.5.13.1. Recognovit Theodorus Mommsen, Retractavit Paulus Kruger, Corpus Iuris Civilis, I, Berlin, 1954, <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/d-19.htm#5>, 29. januar 2010.

2. Reč je o obrađivanoj zemlji a ne o krčenoj
3. Zakupnina je utvrđena običajem a ne ugovorom
4. Mortit ima najverovatnije i druge dodatne obaveze. (Ashburner, 1912, 83).

Margetić sa svoje strane ističe da je obaveza mortita ili jedne desetine bila vrlo blaga obaveza jer je nastala u vreme kada je bilo razmerno malo radne snage, a zemlje razmerno uobilju. (Маргетић 1982, 96-97).

Mi možemo da zaključimo da se pomenutim članovima reguliše obaveza zemljoradnika da naturalnu rentu koja se ovde pojavljuje u obliku mortita izvršavaju pod svojom odgovornošću. Naturalna renta se sastojala i tome što je zemljoradnik plaćao zemljodavcu (u našem slučaju državi ili crkvi) u proizvodima (u naturi). (Симоновић, 2007, 50).

Pored naturalne rente državi se u ovom periodu plaćao porez i u novcu. Za deset modija⁹ (oko jedan hektar) zemlje prve klase plaćao se porez koji je iznosio jedan zlatni solid. (Oikonomides 2002, 1001). Za zemlju drugog kvaliteta plaćao se porez u iznosu polovine solida ili semis, a za zemlju trećeg kvaliteta 1/3 zlatnika ili tremis. Ovaj sistem naplate poreza zasnivao se na katastru i ubirao se svake treće godine. (Laiou i Morrisson 2007, 50-51). Prema ovom porezu pojedinačne seoske zajednice su predstavljale posebne fiskalne jedinice. Zemlja i kuće svih seljaka su bile popisane i zabeležene u katastru. Na kraju svake treće godine nadležni državni organi su formirali iznos koji su seljaci tog sela morali kolektivno da plate. Ako neko od seljaka nije mogao da plati svoj deo poreza, njegov iznos duga su plaćali drugi seljaci iz istog sela.

ZAKLJUČAK

Jedno od glavnih obeležja vizantijskog ranog srednjeg veka (od VII do IX veka) predstavlja svojevrсна tranzicija u svojinsko – zemljišnim odnosima koja dovodi do propadanja stare zemljišne aristokratije s jedne strane i do razvitka novog vojnog plemstva sa druge strane. U periodu ranog vizantijskog feudalizma dolazi do jačanja provincijske administracije koja svojim merama dovodi do konsolidovanja i jačanja privrednog života. Ovaj period tranzicije vizantijskih socijalnih struktura obeležava nezavisni posednik zemlje koji proizvodi na svojoj zemlji, za sebe, a plaća porez direktno državi. (Harvy 2002, 14). Upravo u ovom periodu vizantijske istorije nastali su zakoni poput Ekloge i Zemljoradničkog zakona.

Instituti ekonomske realizacije zemljišne svojine koji su dati u ovim zakonima a koje smo mi obradili u ovom radu su: emfiteuza ili vrsta

⁹ Jedan modij je iznosio 889 m²

dugoročnog, otuđivog i naslednog zakupa zemlje predviđene za obrađivanje, zatim slede ugovori o dugoročnom zakupu zemljišta, napolica, najam ili zakup ili deoba zemlje i na kraju mortit odnosno desetak koji je predstavljao vid prirodne rente. Iz analize stavova koji su dati u ovim zakonima, možemo uočiti, da su mnogi instituti agrarne politike bili utvrđeni i definisani. Posebno se ovaj stav odnosi na problematiku posedovnih odnosa, na probleme ekonomske realizacije zemljišne svojine (prirodna renta) ili na probleme odnosa prema državi (poreska politika).

Analizom instituta ekonomske realizacije zemljišne svojine u ovim zakonima možemo da uočimo međusobni odnos zakona i običaja. Na područjima koja su za jedno agrarno društvo najvažnija, a to su područja porodičnog i naslednog prava za privatne, odnosno područje zemljišnog prava za društvene stvari, potvrdile su se nerimske a samim tim sa rimskim zakonom jedva spojivi instituti iz starog doba, ili su se razvili delimično novi vizantijski instituti i to pre svega oni koje nisu ušli u rimski zakon. Ako posmatramo iz istog ugla nasledene institucije i nove forme, onda carski zakoni u odnosu na domaće običaje ostaju otvoreni za upravu samo u uskim područjima. Interesantnu formulaciju međusobnog odnosa između zakona i običaja u Vizantiji dao je D. Simon „odnos između zakona i običaja u Vizantiji sažeto može se označiti kao napetost između uređenja Carstva i stanja Carstva, između normativne ideje i žive normativnosti» prema istom autoru zakon ima prednost nad običajem «ne samo da nomos (zakon) ima prednost pred običajnim pravilima, on ima prednost i pred svakim drugim pravilom – prosto zato što je on u suštini sam car“ (Simon 1987, 149-150).

Na samom kraju želimo da istaknemo da su Ekologa i Zemljoradnički zakon imali nesumnjiv značaj za razvoj ekonomsko – društvenih odnosa. Njihovim donošenjem nisu samo ozakonjeni izgrađeni agrarni odnosi, no su istovremeno udareni temelji za buduće agrarne odnose. Ovo pre svega zato što je agrarna proizvodnja tada imala presudan značaj za opstanak i razvoj društva. Slobodno se može tvrditi da je direktna pozitivna posledica donošenja ovih Zakona produžetak života Vizantijskog Carstva.

LITERATURA

- Ashburner, Walter, 1912. *The Farmer's law*, London: Journal of Hellenic Studies, vol. 32.
 Аврамовић, Сима, 2000. *Општа историја, стари и средњи век*, Београд: Правни факултет Београд.
 Burgmann, Ludwig, 1983. *Ecloga, Das gesetzbuch Leons III und Konstantinos V*, Frankfurt am Main: Löwenklau – E. V.
 Harvey, Alan, 2002. *Economic expansion in the Byzantine empire 900 – 1200*, Cambridge: University Press.
 Kandić, Ljubica, 1992. *Odabrani izvori iz opšte istorije države i prava*, Београд: Sa-

- vremena administracija.
- Laiou, Angeliki and Morriison, Cecile, 2007. *The Byzantine Economy*, Cambridge: Cambridge Medieval Text Books.
- Липшиц Е. Э., 1951. *Земледельческий закон Византии*, Москва: Сборник документов по социально – экономической истории Византии, Изд. АН СССР, str. 103-108.
- Максимовић, Љубомир, 2001/2002. *Тематски војници у византијском друштву, прилог новом процењивању проблема*, Београд: Зборник радова византолошког института 39.
- Margetić, Lujo, *Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest*, Rijeka: ZPFR, Broj 1/1980.
- , *Zemljoradnički zakon (Nomos Georgikos)*, Rijeka: ZPFR, Broj 3/1982.
- Марковић, Петар и Симоновић, Драгољуб, 1973. *Економика пољопривреде*, Београд: Савремена администрација.
- Медведев И. П., 1984. *Византијский земледельческий закон*, Ленинград.
- Милошевић, Мирослав, *Феудална својина*, Београд: Анали ПФБ, год. ХЛИХ, 1-4/2001.
- Oikonomides, Nicolas, 2002. *The Role of the Byzantine State in the Economy*, The Economic History of Bizantium, Dumbarton Oaks, Washington, D.C: Trustees for Harvard University.
- Острогорски, Георгије, 1969. *Историја Византије*, Београд: Просвета.
- , 1969. *Привреда и друштво у Византијском царству*, Београд: Просвета.
- Pantazopoulos, Nicolas J., 1971. *Peculiar institutions of Byzantine law in the Georgikos Nomos*, Bucarest: Revue des etudes sud-est europeennes, tome IX – 1971, N 3, editions de l'academie de la republique socilaiste de Roumanie, str. 541-547.
- Papagianni, Eleutheria, 2002. *Legal Institutions and Practice in Matters of Ecclesiastical Property*, The Economic History of Bizantium Dumbarton Oaks, Washington, D.C: Trustees for Harvard University.
- Puhan, Ivo, 1974. *Rimsko pravo*, Beograd: Naučna knjiga.
- Simon, Diter, *Zakon i obiçaji u Vizantiji*, Beograd: Anali PFB, god. XXXV, 2/1987.
- Симоновић, Зоран, 2004. *Епархова књига*, Ниш: Економика.
- Симоновић, Зоран, 2007. *Економска политика Византије*, Ниш: Економика и Свен.
- Stanojević, Obrad, 1967. *O karakteru države i prava Vizantije od VII do XI veka*, Beograd: Anali PFB, god. XV, 2-3/1967.
- Stojčević, Dragomir, 1985. *Rimsko privatno pravo*, Beograd: Savremena administracija.
- Успенски, Фјодор, 2000. *Историја византијског царства, том I*, Београд: Цептер.
- Васильев А.А., 2000. *История Византийской империи – Время до Крестовых походов*, Санкт – Петербург: Алетейя.
- Digesta* 19.5.13.1. Recognovit Theodorus Mommsen, Retractavit Paulus Kruger, Corpus Iuris Civilis, I, Berlin, 1954, <<http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/d-19.htm#5>>, 3. decembar 2009.
- Corpus iuris civilis, volumen tertium, 1959. *Novellae Iustiniani, recognovit*, Rudolfus Schoel, Berolini, MCMLIX.
- Corpus iuris civilis, volumen secundum, 1906. *Codex Iustinianus*, Paulus Kruger, Berolini, MCMVI.
- Corpus iuris civilis, volumen primum, 1928. *Institutiones*, Paulus Kruger, Berolini, MCMXXVIII.

Zoran Simonović, Institute of Agricultural Economics, Belgrade

**ECONOMIC IMPLEMENTATION OF FARM LAND PROPERTY
ACCORDING TO BYZANTINE LAWS IN
VII AND VIII CENTURY
(EKLOG AND THE FARMERS' LAW)**

Abstract

In the history of Byzantine economy, the period of VII and VIII centuries represented a sort of transition for Byzantine social structures. Agricultural production in these new circumstances was transferred from the hands of wealthy land-owners to small, independent agricultural manufacturers. There was a tendency to abandon agricultural production based on the labour of slaves and colonies. These, in many ways distinctive transitional changes were regulated by laws, such as the Eklog or the Farmers' law. These two laws provide information about the measures and principles that influenced the government of a number of emperors and their administrations in the new circumstances their states were facing. It was in this period that old institutes were reformed and new institutes were created, which were appropriate for the current situation. The best example of this is the organization of land property, which could be observed through a number of institutes. These included, first of all, farm land tenancies, such as emphyteusis, which can be singled out as a sort of long-term, alienable and heritable lease of land, and also sharecropping and mortit, which represented a kind of natural annuity. The purpose of this paper is to examine these institutes related to the economic realisation of land property, and to analyse the legal regulations which resulted from the laws such as Eklog and the Farmer's law, as well as some solutions which resulted from Justinian's Codex.

Key words: Eklog, The Farmers Law, emphyteusis, farm land tenancy, sharecropping, natural annuity.